

Костянтин Дмитрович Заяць,

доктор філософії,

старший слідчий відділу розслідування злочинів

у сфері господарської та службової діяльності слідчого управління

Головного управління Національної поліції в Харківській області;

Дмитро Дмитрович Заяць,

кандидат юридичних наук, доцент,

доцент кафедри кримінального процесу, криміналістики та експертології

факультету № 6 Харківського національного університету внутрішніх справ

ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ СПОСОБУ ШАХРАЙСТВА НА СТАДІЇ ДОСУДОВОГО РОЗСЛІДУВАННЯ

Об'єктивна сторона шахрайства визначена у статті 190 Кримінального кодексу України, якою передбачено дві форми діянь правопорушника. Перша полягає у заволодінні чужим майном шляхом обману або зловживання довірою, друга - у придбанні права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою. Таким чином, юридична формула даного кримінального правопорушення передбачає дві окремі системи дій злочинця [1].

Досвід розслідування шахрайств, а також вивчення матеріалів слідчої та судової практики дає підстави стверджувати про те, що при заволодінні чужим майном дії шахрая спрямовані на безпосереднє і негайне отримання майна. В результаті з фонду власника майно вибуває відразу. У разі вчинення шахрайства у формі придбання права на майно, обман направлено на отримання легальної можливості заволодіння чужим майном через певний час. Обидві форми діянь злочинців, мають ряд спільних ознак, зокрема, вони вчиняються відносно чужого майна, з корисною метою, є протиправними, безоплатними і спричиняють власнику шкоду. Проте, слід звернути увагу й на ті озна-

ки, що суттєво їх відрізняють, оскільки документування даних ознак у матеріалах кримінального провадження є ключовим завданням слідчого, прокурора.

Вважаємо, що шахрайство у формі заволодіння чужим майном – це обманне, протиправне і безоплатне вилучення чужого майна та обернення його на користь винної чи іншої особи, що спричиняє шкоду власнику майна [2, с. 208; 3, с. 234; 4, с. 28].

Слід зауважити на тому, що шахрайства даної форми мають високий рівень латентності. Типові схеми обману розраховані на використання юридичної безграмотності, низькі інтелектуальні здібності більшості людей, а також схильності людей до навіювання з боку сторонніх осіб. Активно використовуються шахраями і хворобливі стани окремих представників суспільства такі, як ігromанія, алкоголізм, наркоманія, патологічна любовна залежність. Зазначені фактори обумовлюють три основні причини відмови потерпілих від звернення до правоохоронних органів із заявами про вчинення кримінальних правопорушень. По-перше, більшість навіть не розуміють, що стали жертвами схеми обману. По-друге, значна частина потерпілих вважають себе винуватими у тому, що були введені в оману, і не бажають виявляти свої негативні риси (жадібність, наївність, довірливість тощо). По-третє, потерпілі самі належать до групи потенційних кримінальних елементів, які займаються крадіжками, незаконними операціями з наркотичними засобами чи іншими злочинними діями.

У процесі доказування шахрайства, вчиненого у даній формі, необхідно відобразити у матеріалах кримінального провадження такі обставини.

1. Дії шахрая були направлені на безпосереднє вилучення майна у потерпілого.

2. Проміжок часу між обманом та передачею майна незначний.

3. Під впливом обману потерпілий добровільно передає своє майно в натурі разом із комплексом прав володіти, користуватися та розпоряджатися цим майном. Тобто, на момент передачі потерпілий повністю усвідомлює, що майно переходить з його фондів у фонд іншої особи.

Класичними прикладами шахрайств, вчинених у формі заволодіння майном, можуть бути наступні:

- збір грошей під виглядом волонтерської місії на лікування хворих, допомоги військовослужбовцям операції об'єднаних сил на території ОРДЛО чи під іншим приводом;

- заволодіння грошима громадян, що страждають на ігromанію, через спеціально запрограмовані ігрові автомати;

- продаж товару, якому приписуються неіснуючі властивості;

- приймання плати за послуги екстрасенсів, гадалок, біоенергетів, відьом, магів та інших вигаданих «спеціалістів»;

- заволодіння грошима, що передаються під впливом обману громадянами в якості штрафів, хабарів, різного роду зборів.

Щодо форми шахрайства – придбання права на чуже майно, серед представників теорії кримінального права існує позиція, відповідно до якої придбання права на чуже майно має місце, якщо шахрай отримує документи, які надають йому право на отримання такого майна (квитанціями на багаж, товарними чеками, жетонами, номерками у гардеробі тощо) [5, с. 642].

На думку Т.А. Пазинич, вказана форма шахрайства має місце тоді, коли зловмисник незаконно, тобто в порушення порядку, встановленого цивільним законодавством, набуває певних повноважень щодо чужого майна (володіння, користування чи розпорядження) [4, с. 29-30].

Вважаємо, що під формою придбання права на чуже майно, треба розуміти умисні дії шахраїв спрямовані на впевнення жертви передати окреме право на її майно (права володіння або користування чи розпорядження). Слід звернути увагу на те, що під дією обману або відчуючи довіру, потерпілий добровільно передає тільки окреме право на майно. При цьому, як правило, потерпілий не очікує, що майно буде вилучене з його

фондів. Він розраховує на те, що передача окремого права на майно, дозволить йому отримати певні блага від шахрая [2, с. 208; 3, с. 234].

Для ілюстрації такого підходу, у розумінні представленої юридичної формули, можна навести такі приклади. В театрі жінка передає своєму супутнику-шахраю номерок від гардеробу для того, щоб він отримав її верхній одяг та передав їй. Злочинець, отримавши право володіння цим одягом деякий час, заволодіває ним і зникає. Або потерпілий складає доручення і передає шахраю право розпорядитись його квартирою, розраховуючи на те, що той буде діяти на його користь та згідно його інтересів. Проте злочинець, користуючись наданим правом розпорядитись майном, привласнює виручені з купівлі-продажу квартири кошти собі.

Слід звернути увагу, що в наведених прикладах шахрайств добровільність передачі обмежена тільки окремим правом на майно, користуючись яким злочинець обертає на свою користь всі інші права. Це має принципове значення для процесу доказування у кримінальних провадженнях цих категорій.

Також слід зауважити на тому, що придбання права на майно шахраєм не тягне за собою втрати потерпілим права власності на це майно. Згідно зі ст. 57 Цивільного кодексу України, угода, укладена внаслідок обману, визнається судом недійсною. Правові наслідки недійсного правочину полягають в односторонній реституції, в силу якої право потерпілого відновлюється у первинному стані.

Так, наприклад, якщо в результаті розслідування (на стадії судового розгляду) буде встановлено, що в основі передачі права розпорядження був обман власника квартири, яка потім була кілька разів перепродана, то права на неї повертаються в судовому порядку її першому законному власникові. Потерпілим фактично у таких провадженнях стає останній покупець квартири.

У процесі розслідування шахрайства, вчиненого у формі придбання права на майно, у матеріалах кримінального провадження необхідно відобразити такі обставини щодо цього елементу складу злочину.

1. Дії шахрая спочатку були направлені на укладання угоди (домовленості) щодо вигідності або обов'язковості передачі йому права володіння, користування або розпорядження майном. Заволодіти майном шахрай розраховував у подальшому, користуючись наданим правом.

2. Між обманом і фактичним вилученням майна з фондів потерпілого пройшов значний проміжок часу.

3. Потерпілий добровільно передавав тільки одне з прав на своє майно. За таких обставин, він не усвідомлював, що його майно буде вилучено з його фондів на користь іншої особи.

Класичними прикладами шахрайств, вчинених у формі заволодіння майном, можуть бути наступні:

- привласнення майна, що було передано на умовах тимчасового користування;
- привласнення майна дружини або чоловіка шляхом укладення фіктивного шлюбу, тобто через шлюбну аферу;
- привласнення коштів за договором купівлі-продажу квартири з використанням права розпорядитися нею в інтересах власника;
- привласнення кредитних коштів банку, які були отримані шляхом обману;
- привласнення грошей від введення в обіг фіктивних платіжних доручень, акредитивів, векселів, кредитних карток.

Таким чином, доказування способу вчинення шахрайств залежить від тих прийомів і операцій щодо заволодіння чужим майном шляхом обману або зловживання довірою чи придбання права на чуже майно шляхом обману або зловживання довірою, які використовує правопорушник під час скоєння даного злочину.

Список використаної літератури: 1. Кримінальний кодекс України. *Відомості Верховної Ради України*. 2001, № 25-26, ст.131. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/-show/2341-14>. 2. Заяць К. Д. Особливості сучасних форм вчинення шахрайств та їх криміналістичне значення. *Підприємництво, господарство і право*. № 11. 2017 (261). С. 207-210. 3. Заяць К. Д. Про особливості окремих елементів механізму вчинення шахрайств. *Вісник ЛДУВС ім. Дідоренка*. Вип. №4 (80), Северодонецьк, 2017. С. 233-239. 4. Пазинич Т. А. Криміналістична характеристика та основні положення розслідування шахрайств : дис... канд. наук: 12.00.09 / Національний університет внутрішніх справ України. Харків, 2007. 189 с. 5. Кримінальний кодекс України: науково-практичний коментар / Ю. В. Баулін та ін.; за заг. ред. В. В. Сташиса, В. Я. Тація. Київ : Концерн «Видавничий Дім «Ін Юре». 2003. 1196 с.